

DOI: <https://dx.doi.org/10.51788/tsul.jurisprudence.3.2./BTAV6306>
UDC: 343.126(045)(575.1)

JINOYAT-PROTSESSUAL EHTIYOT CHORASI SIFATIDA UY QAMOG'I TUSHUNCHASI VA HUQUQIY MOHIYATI

Abdullayev Diyor Ibodillayevich,
Toshkent davlat yuridik universiteti
Kadrlar bo'limi bosh mutaxassisi,
mustaqil izlanuvchisi
ORCID: 0000-0001-9557-6309
e-mail: abdullayev_diyor@internet.ru

Annotatsiya. Milliy qonunchiligimizga ko'ra, uy qamog'i boshqa jinoyat-protsessual ehtiyot choralariga nisbatan yangi huquqiy institut hisoblanadi. Mazkur maqolada muallif tomonidan jinoyat-protsessual ehtiyot choralarining umumiy tavsifi, ehtiyot chorasi sifatida uy qamog'i tushunchasi, uning huquqiy elementlari hamda mazmun-mohiyatining ilmiy-nazariy jihatlarini xorijiy mutaxassislar va mahalliy tadqiqotchilar fikrlarini qiyosiy tahlil qilish orqali atroflicha yoritib berilgan. Shuningdek, maqolada uy qamog'i ehtiyot chorasini tayinlash tartibini belgilovchi xorijiy hamda milliy qonunchilik va qonunosti normalari asosida huquqni qo'llash amaliyotida yuzaga kelgan muammolar bayon etilib, ularni bartaraf etish bo'yicha xulosa va takliflar keltirilgan. Jinoyat sodir etgan yoxud uni sodir etishda gumonlanayotgan shaxsga nisbatan dastlabki tergov yoki sud jarayonida qamoqqa olish tariqasidagi ehtiyot chorasini tanlash uchun qonuniy asoslar mavjud bo'lsa-da, uning yoshi, sog'lig'i holati, oilaviy ahvoli va boshqa holatlarni inobatga olgan holda, insoniylik nuqtayi nazaridan uni qamoqqa olish maqsadga nomuvofiq deb topilgan taqdirdagina ehtiyot chorasi sifatida uy qamog'i qo'llanadi. Lekin shaxs belgilangan tartibga rioya qilmasdan o'ziga berilgan yengillikni suiiste'mol qilsa, unga nisbatan qamoqqa olish tariqasidagi ehtiyot chorasi tayinlanadi. Shu boisdan huquqni qo'llovchi, birinchi navbatda, ya'ni ehtiyot chorasi sifatida qamoqqa olish o'rniga uy qamog'ini tanlashda, ehtiyot chorasi sifatida qamoqni qo'llash asosi va uni tanlashda inobatga olinadigan holatlarni aniq farqlashi lozim.

Kalit so'zlar: jinoyat protsessi, ehtiyot chora, uy qamog'i, taqiqlar (cheklovlar).

ПОНЯТИЕ И ПРАВОВАЯ СУЩНОСТЬ ДОМАШНЕГО АРЕСТА КАК УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОЙ МЕРЫ ПРЕСЕЧЕНИЯ

Абдуллаев Диор Ибодиллаевич,
главный специалист отдела кадров,
самостоятельный соискатель
Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. Принимая во внимание, что, согласно нашему национальному законодательству, домашний арест считается новым правовым институтом по сравнению с другими уголовно-процессуальными мерами пресечения, в данной статье автор приводит общую характеристику уголовно-процессуальных мер пресечения и понятие домашнего ареста как меры пресечения, его правовые элементы и научно-теоретические аспекты содержания детализированы путем сравнительного анализа мнений зарубежных специалистов и отечественных исследователей. Также в статье описаны проблемы, возникшие в

практике применения законодательства на основании иностранного и отечественного законодательства и правовых норм, определяющих порядок назначения домашнего ареста, а также сделаны выводы и предложения по их устранению. При наличии законных оснований для избрания меры пресечения в виде содержания под стражей на стадии предварительного следствия или судебного разбирательства в отношении лица, совершившего преступление, или подозреваемого в его совершении, с точки зрения гуманности, с учетом возраста, состояния здоровья, семейного положения и иных обстоятельств домашний арест применяется в качестве меры пресечения только в случае признания лишения его свободы нецелесообразным. Однако в случае злоупотребления лицом предоставленной ему меры пресечения без соблюдения установленного порядка к нему будет применена мера пресечения в виде лишения свободы. Поэтому прежде всего при избрании домашнего ареста вместо содержания под стражей в качестве меры пресечения правоприменитель должен четко разграничивать основания применения меры пресечения в виде заключения под стражу и учитываемые при ее избрании обстоятельства.

Ключевые слова: уголовный процесс, мера пресечения, домашний арест, запреты (ограничения).

THE CONCEPT AND LEGAL NATURE OF HOUSE ARREST AS A CRIMINAL PROCEDURAL MEASURE OF RESTRAINT

Abdullayev Dior Ibodillayevich,
Chief Specialist, Personnel department,
Independent Researcher, Tashkent State University of Law

Abstract. According to our national legislation, house arrest is considered a new legal institution compared to other criminal procedural precautionary measures. Taking this into account, in this article, the author provides a general description of criminal procedural precautionary measures, the concept of house arrest as a preventive measure; its legal elements and the scientific-theoretical aspects of its content are detailed through a comparative analysis of the opinions of foreign experts and local researchers. Also, the article describes the problems that have arisen in the practice of applying the law on the basis of foreign and national legislation and legal norms that determine the procedure for the appointment of house arrest, as well as conclusions and suggestions for their elimination. Although there are legal grounds for choosing a preventive measure in the form of detention during the preliminary investigation or trial against a person who has committed a crime or is suspected of committing it, from the point of view of humanity, taking into account his age, state of health, family situation and other circumstances, house arrest is used as a preventive measure only if it is deemed inappropriate to incarcerate him. However, if a person abuses the relief given to him without following the established order, a preventive measure in the form of imprisonment will be applied to him. Therefore, first of all, when choosing house arrest instead of detention as a preventive measure, the law enforcer should clearly distinguish the grounds for using detention as a preventive measure and the circumstances that are taken into account when choosing it.

Keywords: criminal procedure, house arrest, restraints, prohibitions (restrictions).

Kirish

Yurtimizda inson manfaatlari yo'lida amalga oshirilayotgan islohotlar haqida so'z borganda, shuni alohida qayd etish lozimki, jinoiy-huquqiy sohadagi siyosatni takomil-

lashtirishda jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchilikni yanada liberallashtirish hamda insonparvarlik tamoyillariga muvofiqlashtirish eng muhim yo'nalishga aylandi. Buning yorqin misoli sifatida 2014-yil 4-sentabrdagi

“O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish haqida”gi O‘RQ-373-sonli Qonun bilan Jinoyat-protsessual kodeksiga (keyingi o‘rinlarda JPK) “uy qamog‘i” ehtiyot chorasi kiritilishini keltirish mumkin. Uy qamog‘i tarzidagi ehtiyot chorasining kiritilishi insonparvarlik prinsipini yanada rivojlantirdi. Zero, “insonparvar demokratik huquqiy davlat qurishni o‘ziga oliy maqsad qilib qo‘ygan” xalqimiz o‘zi ishonch bildirgan vakillari tomonidan ma’qullangan mazkur qonun orqali insonparvarlik-bag‘rikenglik yo‘lida yana bir bor dadil qadam tashladi.

Material va metodlar

Mazkur ilmiy maqolani tayyorlashda ilmiy bilishning mantiqiy va ilmiy uslublaridan foydalanilgan, xususan, mantiqiy tahlil, tarixiy, qiyosiy-huquqiy, induksiya, deduksiya, ilmiy manbalarni kompleks tadqiq etish kabi uslublar qo‘llanilgan. Bundan tashqari, xoriy davlatlar qonunchiligi va amaliyoti tahlil qilindi.

Tadqiqot natijalari

Yuqoridagi fikrlarimizni teran anglab, mubolag‘aga o‘rin qoldirmaslik uchun, avvalo, mazkur ehtiyot chorasi, ya’ni “uy qamog‘i”ning mazmun-mohiyatiga e’tibor qarat-sak. O‘zbekiston Respublikasi JPKga kiritilgan 242¹-moddada: “Uy qamog‘i gumon qilinuvchiga, ayblanuvchiga yoki sudlanuvchiga nisbatan qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini tanlash uchun asoslar mavjud bo‘lganda, uning yoshini, sog‘lig‘i holatini, oilaviy ahvoli-ni va boshqa holatlarni hisobga olgan holda, qamoqqa olish maqsadga nomuvofiq deb topilgan taqdirda qo‘llaniladi”, deyilgan. Mazkur moddaning mazmuniga ko‘ra, uy qamog‘ining asosiy mohiyati – bu ayblanuvchi (ayrim hol-larda gumon qilinuvchi)ni sud ajrimi orqali jamiyatdan to‘liq yoki qisman ajratib qo‘yish zaruriyati bo‘lgan holatlarda uning yoshi, sog‘lig‘i holati, oilaviy ahvoli va boshqa ho-latlarni inobatga olgan holda, o‘zi mulkdor, ijaraga oluvchi sifatida yoki boshqa qonuniy asoslarda yashab turgan turar joyda erkin

harakatlanishi, ya’ni ayrim shaxslar bilan aloqada bo‘lishi, xat-xabar olishi va jo‘natishi, har qanday aloqa vositalaridan foydalanishi va ular yordamida so‘zlashuvlar olib borishi, uy-joyni tark etishini cheklash va taqiqlab qo‘yishdan iboratdir.

Huquq va erkinlik insonga berilgan eng ulug‘ va daxlsiz ne‘matdir. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlab qo‘yilganidek, insonni ulardan sud qarorisiz mahrum etish yoki ularni cheklab qo‘yish-ga hech kim haqli emas. Biroq jinoyat sudlov ishlarini yuritishda fuqarolarning konstitut-siyaviy huquqlarini turli darajada cheklovchi ba’zi majburlov choralari qo‘llaniladi. Ular-ni qo‘llamasdan adolat tantanasiga erishib bo‘lmaydi [1]. Huquqqa xilof harakatlarni sodir etar ekan, shaxs, jamiyat unga nisbatan majburlov choralarni qo‘llashga majbur bo‘ladigan vaziyatni yuzaga keltiradi. Qonun surishtiruv, dastlabki tergovni o‘tkazuvchi organlar, shuningdek, sud ixtiyoriga ayblanuvchilarning shaxsiy erkinligini cheklaydigan, ularning yangi jinoyatlar sodir etishga, ji-noyat izlarini yashirishga qaratilgan harakat-lariga chek qo‘yadigan protsessual majburlov choralarni bergan.

Ushbu choralari ehtiyot choralari deb ata-ladi.

A.D. Buryakovning ta’kidlashicha, “ehtiyot choralari ayblanuvchi yoxud gumonlanuvchiga ruhiy ta’sir ko‘rsatadi”. Ushbu fikrga qo‘shilgan holda, B.B. Hidoyatov “Ehtiyot chorasi – bu ayblanuvchi (gumonlanuvchi) irodasi va istagiga xilof ravishda qo‘llanadi-gan majburlov choralari bo‘lib, ayblanuvchi (gumonlanuvchi)ning xohish-irodasiga qarshi ta’sir etib, uni o‘z irodasidan tashqari harakatlar sodir etishga majbur qiladi. Ushbu muhim holat dastlabki tergovda qonun bilan yo‘l qo‘yilgan chegaradan o‘tib, qamoqqa olishning ehtiyot chorasi sifatida emas, ayblanuvchidan ko‘rsatma olishda bosim o‘tkazish vositasi sifatida qo‘llanishining ol-dini olishini e’tiborga olish lozim” [2], deb ta’kidlagan.

Inson va fuqaro huquqlari deklaratsiyasida ta'kidlanishicha, faqat konstitutsiyaviy tuzumni, axloq, sog'liq, demokratik huquqiy davlatdagi boshqa fuqarolar qonuniy huquq va manfaatlarini muhofaza qilish uchun zarur bo'lgan hollardagina inson va fuqaro huquq hamda erkinliklari qonun bilan cheklanishi mumkin. Barcha jinoyat-protsessual majburlov choralari fuqarolarning huquq va erkinliklarini cheklashi tufayli ular faqatgina qonun bilan ko'zda tutilgan hollarda qo'llanilishi lozim.

Z.F. Kovriga, o'z navbatida, ehtiyot choralari jamiyatni xavfli shaxslardan himoyalashiga e'tibor qaratadi. Y.V. Manayev, V.S. Postnikov va V.V. Smirnovlar ham shunga o'xshash nuqtayi nazarni qo'llab-quvvatlagan holda, "xavfli jinoyat sodir etishda ayblanayotgan shaxslarni o'z vaqtida jamiyatdan ajratish jamoatchilik, barcha fuqarolarni ularning tinchligi hamda huquqlari ishonchli tarzda qo'riqlanayotganligi, jinoyatchilikka qarshi qat'iy kurash olib borilayotganligiga ishonitirishi"ni e'tirof etib o'tganlar [3].

Ehtiyot chorasi mohiyati – ayblanuvchi (gumonlanuvchi)ning kelgusidagi harakatlari qonunga moslash bo'lib, o'z mazmuniga ko'ra turli-tuman va hokimiyat harakatining natijasi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 28-bobi ehtiyot choralariga bag'ishlangan. Ushbu bobda ehtiyot choralari qo'llanishi maqsadining asoslari hamda turlari ko'rsatilgan. Ehtiyot chorasi ayblanuvchi, sudlanuvchi surishtiruvdan, dastlabki tergovdan va sudan bo'yin tovlashining oldini olish; uning bundan keyingi jinoiy faoliyatining oldini olish; uning ish bo'yicha haqiqatni aniqlashga xalal beradigan urinishlariga yo'l qo'ymaslik; hukmning ijro etilishini ta'minlash maqsadida qo'llaniladi. Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi JPK 236-moddasi 3-qismiga ko'ra: "Ekspertiza o'tkazish uchun tibbiy muassasaga joylashtirilishini kutayotgan, shuningdek, aqli noraso deb topilgan yoki jinoyat sodir qilganidan so'ng ruhiy kasal-

likka chalingan shaxslarga nisbatan ehtiyot choralari ular yashirinishi va boshqa ijtimoiy xavfli qilmishlar sodir qilishining oldini olish, shuningdek, tibbiy yo'sindagi majburlov chorasini qo'llash haqidagi sud ajrimi ijrosini ta'minlash maqsadida qo'llanishi mumkin".

Yuqoridagilardan kelib chiqib, ehtiyot choralariga quyidagicha ta'rif berish mumkin: "Qonun bilan o'rnatilgan asos va tartibda, vakolatli mansabdor shaxslar tomonidan ayblanuvchi, sudlanuvchi, alohida hollarda esa gumonlanuvchiga ularning surishtiruv, tergov va suddan yashirinishi, ish bo'yicha haqiqatni aniqlashiga to'sqinlik qilishi, jinoiy faoliyatini davom ettirishiga xalal berish, shuningdek, hukm ijrosini ta'minlash maqsadida qo'llanadigan jinoiy-protsessual majburlov choralari ehtiyot choralari deb ataladi". Ehtiyot choralari qo'llashda majburlov ayblanuvchining shaxsiy erkinligini (erkin harakatlanish huquqi va h.k.) cheklash yoki chegaralashda namoyon bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi JPK 237-moddasida ehtiyot choralari turlari keltirilgan bo'lib, 2014-yilning 4-sentabriga qadar ular quyidagilardan iborat edi: 1) munosib xulq-atvorda bo'lish to'g'risidagi tilxat (JPK 250-moddasi); 2) shaxsiy kafillik (JPK 251-moddasi); 3) jamoat birlashmasi yoki jamoaning kafilligi (JPK 252-moddasi); 4) garov (JPK 249-moddasi); 5) qamoqqa olish (JPK 242-moddasi); 6) voyaga yetmaganlarni kuzatuv ostiga olish uchun topshirish (JPK 253-moddasi); 7) harbiy xizmatchining xulq-atvori ustidan qo'mondonlik kuzatuv (JPK 254-moddasi) [4]. O'zbekiston Respublikasining 373-sonli Qonuniga asosan, JPK 237-moddasiga yana bir ehtiyot chorasi sifatida uy qamog'i kiritildi. Ehtiyot choralari jumlasiga uy qamog'ini kiritish haqidagi tavsifa MDH parlamentlararo assambleyasi 1996-yil 17-fevralda tasdiqlagan JPK modelida aks ettirilgan edi (175-modda).

Deyarli har bir jinoyat ishi bo'yicha yuqoridagi ehtiyot choralaridan biri qo'llanadi. Fikrimiz tasdig'i sifatida Respublika

Oliy Sudi arxivining quyidagi ma'lumotlarini keltiramiz: birgina 2014-yilning o'zida 11759 jinoyat ishi bo'yicha 12687 nafar shaxsga, 2015-yilning birinchi choragida esa 2780 ta jinoyat ishi bo'yicha 3000 nafar shaxsga ehtiyot chorasi qo'llanilgan. Bir shaxsga nisbatan bir vaqtning o'zida ehtiyot choralari-dan faqat bittasi qo'llanilishiga yo'l qo'yiladi. Ehtiyot chorasi uni aniq gumonlanuvchi yoki ayblanuvchiga nisbatan qo'llashdan ko'zlan-gan maqsadga mos bo'lishi lozim. Shu sababli ham qonun ehtiyot choralarining yengilidan og'irigacha bo'lgan turlarini ko'rsatib, ular-dan birini tanlash imkonini beradi. Ehtiyot chorasi surishtiruvchi, tergovchi, prokuror-ning qarori va sud ajrimi bilan qo'llanili-shi, bekor qilinishi va o'zgartirilishi mum-kin. Bunday qaror asoslangan bo'lishi lozim. Chiqarilgan qaror yoki ajrim kimga nisbatan chiqarilgan bo'lsa, shu shaxsga darhol xabar qilinadi va u ushbu qaror bilan tanishib chiqqanligi to'g'risida o'z imzosini qo'yadi [5].

Umuman, mazkur masalada protsessual qaror qabul qilishda birinchi o'rinda asoslar-ga, undan keyin esa ish holatlariga e'tibor beriladi. Jinoyat-protsessual qonunchiligida ham ayblanuvchi, sudlanuvchi sodir etgan, Jinoyat kodeksi 15-moddasining to'rtin-chi va beshinchi qismlarida nazarda tutil-gan jinoyatning xavfliligi tufayli u surishti-ruv, dastlabki tergov va suddan yashirini-shi mumkin, degan o'rinli taxmin ham qa-moqda saqlash tarzidagi ehtiyot chorasini tanlash uchun asos bo'lishi mumkin, deb ko'rsatilgan. Mazkur masalada Belorussiya Jinoyat-protsessual kodeksida "o'rinli tax-min" (O'zR JPK 236-m., 2-q.) o'rniga "ehtiyot chorasini qo'llash uchun asoslar yetar-liligini tasdiqlovchi dalillar to'planganda" [6] ehtiyot chorasini qo'llash mumkinligi ko'rsatilgan. Fikrimizcha, so'nggi holat o'z mazmun-mohiyatiga ko'ra yanada aniq va asosli bo'lib, mavhumlik kelib chiqishining oldini oladi. Shu tufayli ushbu holatni milliy jinoyat-protsessual qonunchiligiga ham joriy etish [7] taklifi ilgari surilgan.

Yaxshi ma'lumki, agar fuqaro tanlan-gan ehtiyot chorasini buzsa, unga nisbatan og'irroq ehtiyot chorasi qo'llanadi. Bu haqda 1879-yilda qabul qilingan Inson va fuqaro huquqlari to'g'risidagi fransuz deklaratsiya-sining 7-moddasida belgilangan edi: "... qo-nun bilan ushlab turilgan yoki qo'lga olingan har bir fuqaro so'zsiz bo'ysunishi lozim: qar-shilik ko'rsatgan taqdirda, u javobgarlikka tortiladi". Ehtiyot chorasi turini almashtirish ham javobgarlik emas, balki jinoyat ishi yu-rituvi bo'yicha vujudga kelgan sharoitga mo-slashish chorasidir.

Ehtiyot choralari darajalariga ko'ra bir-biridan farqlanadi: eng og'ir chora qamoqqa olish bo'lsa, eng yengili munosib xulq-atvor-da bo'lish to'g'risida tilxat olishdir. "Uy qa-mog'i gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchiga nisbatan qamoqqa olish tar-zidagi ehtiyot chorasini tanlash uchun asos-lar mavjud bo'lganda, uning yoshi, sog'lig'i holati, oilaviy ahvoli va boshqa holatlarni hi-sobga olgan holda qamoqqa olish maqsadga nomuvofiq deb topilgan taqdirda qo'llana-di... O'rnatilgan taqiqlar (cheklovlar) uy qa-mog'ida bo'lgan gumon qilinuvchi, ayblanuv-chi yoki sudlanuvchi tomonidan buzilgan taqdirda unga nisbatan qamoqqa olish tar-zidagi ehtiyot chorasi qo'llanishi mumkin".

Ko'rib turganimizdek, ehtiyot chorasi si-fatida qamoqqa olish va uy qamog'i tarzidagi ehtiyot choralari mantiqiy jihatdan biri ikkin-chisini taqozo etadi. Chunki jinoyat sodir et-gan yoxud uni sodir etishda gumonlanayotgan shaxsga nisbatan dastlabki tergov yoki sud jarayonida qamoqqa olish tariqasidagi ehti-yot chorasini tanlash uchun qonuniy asoslar mavjud bo'lsa-da, uning yoshi, sog'lig'i holati, oilaviy ahvoli va boshqa holatlarni inobatga olgan holda insoniylik nuqtayi nazaridan uni qamoqqa olish maqsadga nomuvofiq deb to-pilgan taqdirdagina ehtiyot chorasi sifatida uy qamog'i qo'llanadi. Lekin shaxs belgilan-gan tartibga rioya qilmasdan o'ziga berilgan yengillikni suiiste'mol qilsa, unga nisbatan qamoqqa olish tariqasidagi ehtiyot chorasi

qo'llanadi. Shu bois huquqni qo'llovchi, birinchi navbatda, ya'ni ehtiyot chorasi sifatida qamoqqa olish o'rniga uy qamog'ini tanlashda, ehtiyot chorasi sifatida qamoqni qo'llash asosi va uni tanlashda inobatga olinadigan holatlar ni aniq farqlashi lozim.

Shu o'rinda ta'kidlab o'tish lozimki, qator adabiyotlarda ehtiyot chorasi asoslari *umumiy* va *maxsus* (uning alohida turlari uchungina qo'llanadigan) bo'lishi mumkinligi qayd etilgan. Ehtiyot chorasi sifatida qamoqni qo'llashda huquqni qo'llovchi umumiy (barcha ehtiyot choralari uchun majburiy) va maxsus (faqatgina qamoq tarzidagi ehtiyot chorasi uchun zarur) asoslar mavjudligini aniqlashi zarur. Binobarin, ushbu holatlarning aniq belgilanganligi ularni qo'llashning ehtiyot chorasi sifatida qamoqni qo'llash uchun sud sanksiyasi mavjud bo'lgan taqdirda ham inson huquq va erkinliklari kafolatlanmasligiga sabab bo'lishi mumkin. Xususan, ehtiyot choralari-dan birini tanlashda JPKning 236-moddasida nazarda tutilgan asoslardan tashqari quyidagi holatlar ham e'tiborga olinadi: 1) qo'yilgan ayb (sodir etilgan jinoyat) ning og'irligi; 2) ayblanuvchining shaxsi; 3) ayblanuvchi shug'ullanadigan mashg'ulot (faoliyat) turi; 4) ayblanuvchining yoshi (masalan, voyaga yetmaganligi yoki keksayganligi); 5) sog'lig'i; 6) oilaviy ahvoli (uylanganligi, qaramog'ida voyaga yetmagan farzandlari yoki nafaqa yoshidagi ota-onalari yoxud boshqa boqimandalari mavjudligi) va boshqa holatlar. *Boshqa holatlarga* quyidagilar kiradi: 1) mehnatga layoqatliligi; 2) yashash va ish joyining mavjudligi; 3) davlat mukofotlari, faxriy unvonlari borligi; 4) sudlanganlik holati, ozodlikdan mahrum etish joylarida jazoni o'tagan mudati, ozodlikka chiqqan vaqti; 5) ayblanuvchini jamiyat a'zosi sifatida tavsiflovchi ma'lumotlar (yashash, ish joylaridan olingan ma'lumotnomalar va h.k.); 6) tarjimai holida ko'rsatilgan ba'zi holatlar (masalan, terroristik to'dalarga qarshi kurash-

da, tabiiy ofat oqibatlarini bartaraf etishda ishtirok etganligi) va h.k.

Fikrimizcha, tergovchi va prokuror tomonidan ayblanuvchi (gumonlanuvchi)ga nisbatan faqat JPK 236- va 242-moddalariga asoslanib, ehtiyot chorasi sifatida qamoqqa olishni qo'llash maqsadga muvofiq emas, chunki yuqoridagi sanab o'tilgan holatlarga ham e'tibor berilishi lozimki, buning natijasida ehtiyot chorasi qo'llanayotgan shaxsning JPK 242¹-moddasida ko'rsatilgan sog'lig'i holati, oilaviy ahvoli kabilar chuqur o'rga-nib chiqiladi va unga insonparvarlik nuqtayi nazaridan nisbatan yengilroq bo'lgan uy qamog'i tariqasidagi ehtiyot chorasi tanlanishi mumkin.

Shuni aytib o'tish kerakki, ehtiyot chorasi sifatida uy qamog'ining mazmun-mohiyati, birinchi navbatda, jinoyat-protsessual qonunchilikdan kelib chiqsa, "uy qamog'i" tushunchasi esa hatto ushbu ehtiyot chorasini qo'llash amaliyoti uzoq tarixga ega davlatlar jinoyat-protsessual qonunchiligida ham aniq belgilanmagan, shu sababli olimlar orasida bu borada yagona yondashuv mavjud emas.

Xususan, tadqiqotchi M.Gulyakevich "Rossiya Federatsiyasi jinoyat-protsessual kodeksi (RF JPK)ning 107-moddasida "uy qamog'i" tushunchasi yoritib berilmaganligi uchun turli huquqiy savollar paydo bo'lmoqda", deb qayd etadi. Jumladan, ayblanuvchi (gumonlanuvchi)ning jamiyatdan ajratib qo'yilish joyini qanday tushunish kerak: bu uning doimiy yoki vaqtincha yashash joyi-mi (ya'ni hovli uy, kvartira, dacha, mehmonxona, pansionat, ijaradagi uy) yoki u borib turadigan joylarmi (o'qish va ish joyi, dam olish uchun boradigan joylari, qahva-xona, bar, restoran va h.k.); agar uy qamog'i qo'llanilgan bo'lsa, shaxs ish, o'qish, dam olish joylari, davolanish maskanlari, dori-xona, do'kon va bozorlar yoki boshqa joylarga borib kelishi zaruriyati paydo bo'lsa yoki uydan belgilangan vaqtda chiqib va qaytib kirishi uchun uni nazorat qilayotgan organ-ga xabar berishi lozimmi [8]?

RF JPKdan farqli ravishda Jinoyat-protsessual kodeksimizga yangi kiritilgan 242¹-moddaning 2-qismida yuqoridagi singari ba'zi savollarga duch kelishning oldi olingan bo'lib, "uy qamog'i gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchi jamiyatdan to'liq yoxud qisman ajratib qo'yilib, o'zi mulkdor, ijaraga oluvchi sifatida yoki boshqa qonuniy asoslarda yashab turgan turar joyda taqiqlar (cheklovlar) o'rnatilgan, shuningdek, uning ustidan nazorat amalga oshirilgan holda bo'lishidan iborat bo'ladi", deyilgan.

Ko'rinib turibdiki, bizning jinoyat-protsessual qonunchiligimizda ehtiyot chorasini sifatida uy qamog'i qo'llangan shaxsning jamiyatdan to'liq yoki qisman ajratib qo'yilish joyi keltirib o'tilgan, ya'ni bu uning o'zi mulkdor, ijaraga oluvchi sifatida yoki boshqa qonuniy asoslarda yashab turgan turar joyidir. Mazkur holat qonunchiligimizning ijobiy sifati bo'lsa-da, biroq ushbu holatda "turar joy" deyilganda, aynan qanday sifatlariga ega bo'lgan "joy" nazarda tutilayotganligi aniqlashtirilmagan.

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi JPKning hech bir moddasida turar joy tushunchasi yoritilmagan. Bu esa "uy qamog'i" tushunchasida amaliyotchilar o'rtasida bahsmunozaraga sabab bo'luvchi qisman mavhumlik mavjud ekanligidan dalolat beradi. Hech shubhasiz, har qanday normativ hujjatni birinchi galdayoq mukammal darajada ishlab chiqish yoki unga butun kelajak muammolarining yechimini bayon etish mushkul vazifa hisoblanadi, garchi bu qonunshunoslarning asosiy maqsadi bo'lsa ham. Shuning uchun davlat rivojlanishi, jamiyat ijtimoiy holati va odamlar dunyoqarashi o'zgarishi bilan har qanday qoidani ham o'zgartirish yoki konkretlashtirish zarurati paydo bo'laveradi.

"Uy qamog'i" tushunchasini yana Rossiya Federatsiyasi JPK [9] tayyorlanishi vaqtida ishlab chiqilgan loyihalarida uchratish mumkin. O'sha paytda ishlab chiqilgan RF JPK loyihasining Umumiy qismi 178-moddasi-

da uy qamog'iga quyidagicha ta'rif berilgan: "Uy qamog'i ayblanuvchini jamiyatdan qisman ajratib qo'yib, sud orderi orqali uning huquqlarini cheklab, uyida saqlashdir".

Ammo chet el qonunchiligida keltirilgan uy qamog'i bilan bog'liq normalarning huquqiy tahlili va ulardan olingan natijalar bizga uy qamog'i tushunchasining milliy qonunchilikda qo'llash mumkin bo'lgan to'liq va aniq ilmiy-nazariy tushunchasini topish muammosini yechishda yordam bermadi va shu sababli bizning tadqiqotimiz protsessual olimlar tomonidan tuzilgan tushunchalarni o'rganish bilan bog'lanadi.

K.T. Baltabayev uy qamog'ini quyidagicha belgilaydi: "Uy qamog'i – jinoyat-protsessual qonunchilikda belgilangan asoslar mavjud bo'lgani holda shaxsning munosib xulq-atvorda bo'lishini ta'minlash maqsadida ayblanuvchining erkinligi va shaxsiy daxlsizligini protsessual majburlov choralari qo'llash orqali uning tabiiy huquqlarini to'laqonli qondirib, jamiyatdan qisman ajratib qo'yishdir [10]". N.V. Tkachevaning monografiyasida Rossiya Federatsiyasi JPK 5-moddasining "Ushbu kodeksda ishlatiladigan asosiy tushunchalar"ga qo'shimcha band bilan "uy qamog'i" tushunchasini qo'shish haqidagi taklifida shunday deyilgan: "Uy qamog'i – ayblanuvchining (gumonlanuvchining) erkinligi jamiyatdan qisman ajratib qo'yilib, qonuniy asoslarda doimiy yashab turgan turar joyda qamoqda saqlashdir [11]". V.Dal esa uy qamog'ini uydan chiqmaslik buyrug'i deb talqin qiladi [12].

Y.G. Ovchinnikov Rossiya jinoyat-protsessual qonunchiligi ehtiyot choralari tushunchalari va mohiyatini tahlil qilib, o'zining "uy qamog'i" tushunchasi variantini nazariyaga kiritib, shunday tushuntiradi: "Uy qamog'i – sud qarori yo'li bilan sud majlisida ayblanuvchiga, agar u sodir etgan jinoyatning jazosi ikki yildan ko'p bo'lgan bo'lsa, ayrim holatlarda gumonlanuvchiga, nisbatan uy qamog'i tarzidagi ehtiyot chorasini tanlash orqali shaxsiy erkinligini cheklash yo'li bilan

ta'sir o'tkazib, muayyan shaxslar bilan aloqada bo'lish, xat-xabar olish va jo'natish, har qanday aloqa vositalaridan foydalanish va ular yordamida so'zlashuvlar olib borishni taqiqlash protsessual majburlovidir [13].

Y.V. Saltikov Y.G. Ovchinnikov kabi o'z tushunchasini ehtiyot choralari tushunchalari va mohiyatini tahlil qilish bilan izohlab, shunday deydi: "Uy qamog'i – sud qarori bilan ayblanuvchiga (gumonlanuvchiga) nisbatan qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini tanlash uchun asoslar mavjud bo'lganda, uning yoshi, sog'lig'i holati, oilaviy ahvoli va boshqa holatlarni hisobga olgan holda, qamoqqa olish maqsadga nomuvofiq deb topilgan taqdirda uning erkin harakatlanishini taqiqlash va muayyan shaxslar bilan aloqada bo'lish, xat-xabar olish va jo'natish hamda har qanday aloqa vositalaridan foydalanish va ular yordamida so'zlashuvlar olib borishni man etishdir".

G.Z. To'laganova uy qamog'i tushunchasini quyidagicha bayon qilgan: "Uy qamog'i ayblanuvchining harakatlanish erkinligi va uning boshqa shaxslar bilan muloqotlarini cheklashni nazarda tutuvchi ehtiyot chorasini hisoblanadi. Uy qamog'i ham xuddi ushlab turish, qamoqqa olish kabi jismoniy xarakterdagi majburlov chorasini bo'lib, protsess ishtirokchilarini jamiyatdan ajratish bilan bog'liq".

Fikrimizcha, so'z yuritayotganimiz, ya'ni "uy qamog'i" tushunchasi jumlasining tuzilishini bilish maqsadida, avvalo, uning etimologik, lingvistik, nazariy va boshqa negizlari tahlil qilingan holda ko'rib chiqilsa, ushbu tushunchani ehtiyot chorasini sifatida anglash yengillashadi. Shu maqsadda mam-lakatimizdagi olimlar tomonidan yozilgan adabiyotlarda mazkur jumlagi berilgan ta'riflarga nazar solsak. Mazmun jihatdan "uy" so'zi bu uyga, ya'ni inson yashashi uchun xizmat qiladigan turar joyga tegishlidir.

A. Madvaliyev tahriri ostida chop etilgan O'zbek tilining izohli lug'atida "uy" so'zining quyidagi ma'nolarni anglatishi mumkinli-

gi ko'rsatilgan: 1) yashash uchun yoki turli tashkilot, muassasa va shu kabilar joylashishi uchun mo'ljallangan bino; 2) yashash uchun mo'ljallangan bino ichidagi har bir xona; 3) biror ijtimoiy talabni qondirishga qaratilgan muassasa (Qariyalar uyi); 4) biror oila yoki xonadon o'rnashgan bino va shu binoga taalluqli yer, hovli [17]. Jumla tarkibidagi "qamoq" so'zining ma'nosi mazkur lug'atda quyidagicha izohlangan: "Qamoq – ozodlikdan mahrum etilgan kishilar, mahbuslar, jinoyatchi va sh.k. qamaladigan joy; qamoqxona, turma" [14].

Yuridik terminologiya nuqtayi nazaridan esa "qamoq" uch xil, ya'ni jazo turi, jazoni o'tash joyi hamda ehtiyot chorasini ma'nolarida ishlatiladi. Xususan, jinoyat huquqi nuqtayi nazaridan qamoq jazo turi bo'lib, uning mohiyati "shaxsni qat'iy ravishda jamiyatdan batamom ajratib olingan holda saqlashdir" [15]. Jinoyat-ijroiya huquqi nuqtayi nazaridan qamoq qamoq jazosiga hukm qilingan shaxslar-mahkumlarning jamiyatdan batamom ajratib olingan holda saqlanishi uchun ushbu jazoni ijro etishning alohida tartibi va sharoitlari hisobga olingan joy. Jinoyat-protsessual huquqi nuqtayi nazaridan esa qamoq majburlov tarzidagi chora bo'lib, shaxsga birmuncha ma'naviy azob yetkazadi, lekin jazo hisoblanmaydi [16]. Demak, umumiy jihatdan ushbu atamaning tushunchalari insonni erkinligidan mahrum qilishni anglatadi.

Tadqiqot natijalari tahlili

Yuqorida bayon etilganlarni inobatga olgan holda bizning fikrimizcha, uy qamog'i – bu ayblanuvchi yoki gumon qilinuvchini vakolatli organning qarori (ajrimi) asosida jinoyat-protsessual qonunchilikda belgilangan muddat davomida unga nisbatan muayyan cheklov (taqiq)larni qo'ygan holda, o'zi istiqomat qilib turgan turar joy doirasida jamiyatdan qisman ajratib qo'yishda ifodalangani. Ushbu holatda uy hududi sud tomonidan ma'lum bir vaqtgacha shaxsga nisbatan belgilangan hududiy cheklov hisoblanadi. Aynan shu holat shaxsning jamiyatdan to'liq

emas, qisman ajratib qo'yilishidan dalolat beradi. Shu sababli tergov hibsonasi yoki qamoqxona kamerasi emas, uy hududi shaxsni jamiyatdan qisman ajratib qo'yish uchun asosiy vazifani bajaradi. Birinchi navbatda, uy qamog'i – bu shaxsning erkin harakatini cheklashdir, ba'zi bir harakatlardan taqiqlash esa bu keyingi bosqich. Ushbu holatlarda "uy qamog'i" tushunchasidagi "turar joy" atamasiga aniqlik kiritilishi lozim deb hisoblaymiz. Zero, qonundagi har qanday bo'shliq huquqni qo'llash jarayonida turli tushunmovchiliklarga olib keladi. Aksariyat MDH davlatlari JP-Klarida bu kabi holatlar yuz bermasligining oldi olingan. Misol uchun, RF JPK 5-moddasi 10-bandida "turar joy yakka tartibdagi yashash uchun yaroqli, mulkchilik shaklidan qat'i nazar, turar joy fondiga kiruvchi, fuqarolarning doimiy yoki vaqtincha yashashiga mo'ljallangan va turar joy fondiga kirmagan, lekin vaqtincha yashashga mo'ljallangan bino va inshootlardir", [20] deya qayd etilgan.

M.H. Rustamboyev jinoyat huquqi nuqtayi nazaridan "turar joy" tushunchasini quyidagicha ta'riflagan: "Turar joy deb, odamlarning doimiy yoki vaqtinchalik yashashi uchun mo'ljallangan joy (shaxsiy uy, kvartira, hovli, mehmonxona va h.k.) tushuniladi. Shuningdek, yuqoridagilarning dam olish, mol-mulknini saqlash, yashovchilarning boshqa zarur ehtiyojlarini qondirish uchun ishlatiladigan tarkibiy qismlari (balkon, oynavand ayvonlar va h.k.) ham turar joyga kiradi. Ombor, garaj yoki boshqa xo'jalik xonalari odam yashashi uchun mo'ljallanmagan bo'lsa, turar joy hisoblanmaydi [17]".

O'zbekiston Respublikasi Uy-joy Kodeksining 9-moddasida "turar joy" tushunchasi ifodalangan bo'lib, unda: "Fuqarolarning doimiy yashashiga mo'ljallangan, belgilangan sanitariya, yong'inga qarshi, texnik talablarga javob beradigan, shuningdek, belgilangan tartibda maxsus uylar (yotoqxonalar, vaqtinchalik uy-joy fondi uylari, nogironlar, faxriylar, yolg'iz qariyalar uchun internat-uylar, shuningdek, bolalar uylari

va boshqa maxsus maqsadli uylar) sifatida foydalanishga mo'ljallangan joylar turar joy deb hisoblanadi. Turar joy ko'chmas mulk hisoblanadi", deya belgilangan. Kodeksning 10-moddasida esa turar joylarning turlari keltirilgan bo'lib, ularga uylar, ko'p kvartirali uylardagi kvartiralar; boshqa imoratlardagi yashash uchun mo'ljallangan xonalar va o'zga turar joylar kiritilgan. Bizningcha, ushbu ta'rif turar joyga berilgan eng maqbul ta'rifdir.

Xulosalar

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirib, tahlil qilgan holda ehtiyot chorasi sifatida uy qamog'i qo'llangan shaxsni jamiyatdan qisman ajratib qo'yish joyi, ya'ni u yashab turgan turar joyga o'z ta'rifimizni beradigan bo'lsak, bizningcha, turar joy deganda, fuqarolarning doimiy yoki vaqtincha yashashi uchun mo'ljallangan, belgilangan tartibda sanitariya, yong'inga qarshi va boshqa texnik talablarga javob beradigan, shuningdek, belgilangan tartibda maxsus uylar (xusususan, yotoqxonalar, vaqtinchalik uy-joy fondi uylari, nogironlar, faxriylar, yolg'iz qariyalar uchun internat-uylar, shuningdek, bolalar uylari, boshqa maxsus maqsadli uylar) sifatida foydalanishga mo'ljallangan joylar tushuniladi.

Demak, uy qamog'i shaklidagi ehtiyot chorasi deganda sud ajrimi asosida gumonlanuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchiga nisbatan tayinlanadigan, shaxsni yashash uchun yaroqli bo'lgan turar joyda qisman jamiyatdan ajratib, unga nisbatan qonunda belgilangan cheklovlarini o'rnatishni o'z ichiga olgan ehtiyot chorasi tushuniladi. Demak, bunda shaxsni jamiyatdan to'la ajratish imkoni mavjud bo'lmay, u Konstitutsiyamizga muvofiq, jamiyatning asosiy bo'g'ini sanalmish oilada qoldirilgan holda muayyan huquq va erkinliklarni amalga oshirishdan mahrum bo'ladi. Shunga ko'ra, JPK 242¹-moddasi 1-qismidan shaxsni jamiyatdan "to'la" ajratish jumlasini olib tashlash maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz.

Uy qamog'i tushunchasi va mazmuni-mohiyati shundan dalolat beradiki, u shaxs erkinligini uning tabiiy huquqlari va ijtimoiy ehtiyojlari-ni qondirgan holda cheklovchi ehtiyot chorasidir.

REFERENCES

1. To'laganova G.Z. Uy qamog'i: uni qo'llash zaruriyati [House arrest: the need to apply it]. *Huquq va burch – Right and Duty*, 2015, vol. 01 (109), p. 29.
2. Buryakov A.D. Mery presecheniya v sovetskom ugolovnom protsesse [Measures of restraint in the Soviet criminal process]. PhD thesis. Moscow, 1967, pp. 15–17.
3. Hidoyatov B.B., Safarov J.I., Astanov I.R. Dastlabki tergovda shaxs huquq va erkinliklarini cheklashning ayrim jihatlarlari [Some aspects of restriction of individual rights and freedoms in the preliminary investigation]. Tashkent, TSUL Publ., 2008, p. 45.
4. Kovriga Z.F. Ugolovno-protsessual'noye prinuzhdeniye [Criminal procedural coercion]. Voronezh, 1975, p. 104.
5. Manayev YU.V., Posnik B.C., Smirnov V.V. Primeneniye mer presecheniya sledovatelem [Application of measures of restraint by the investigator]. Volgograd, 1976, p. 53.
6. Aleksandrovich S.V. Domashniy arest kak mera presecheniya v ugolovnom protsesse Rossiyskoy Federatsii [House arrest as a measure of restraint in the criminal process of the Russian Federation]. PhD thesis. Kaliningrad, 2009, p. 670.
7. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksiga sharhlar [Comments on the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan]. Ed. G. Abdumazhidov. Tashkent, TSIL Publ., 2009, pp. 380–421.
8. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksiga sharhlar [Comments on the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan]. Tashkent, Academy of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, 1999, p. 347.
9. Ugolovno-protsessual'nyy kodeks Respubliki Belarus' [Criminal Procedural Code of the Republic of Belarus]. 1999, June 24. *Gazette of the National Assembly of the Republic of Belarus*, 1999, no. 28-29, p. 433.
10. Gulyakevich M.S. Aktual'nyye problemy primeneniya domashnego aresta v Rossiyskoy Federatsii [Actual problems of application of house arrest in the Russian Federation]. *Russian Investigator*, 2006, no. 11, p. 8.
11. Ugolovno-protsessual'nyy kodeks Rossiyskoy Federatsii (Obshchaya chast') [Criminal Procedural Code of the Russian Federation (General part)]. Project. State Legal Department of the President of the Russian Federation. Moscow, Russian Justice, 1994, 96 p.
12. Ugolovno-protsessual'nyy kodeks Rossiyskoy Federatsii [Criminal Procedural Code of the Russian Federation]. Project. Moscow, Research Institute of Problems of Strengthening Law and Order under the General Prosecutor's Office of the Russian Federation, 1994, 235 p.
13. Ugolovno-protsessual'nyy kodeks Rossiyskoy Federatsii [Criminal Procedural Code of the Russian Federation]. Project. Moscow, 1997, p. 270.
14. Tkacheva N.V. Mery presecheniya, ne svyazannyye s zaklyucheniym pod strazhu, v ugolovnom protsesse Rossii [Measures of restraint not related to detention in the criminal process of Russia]. 2004, p. 159.
15. Dal' V. Tolkovyy slovar' zhivogo Velikorusskogo yazyka [Explanatory dictionary of the living Great Russian language]. Moscow, State Publishing House of Foreign and National Dictionaries, 1955, vol. 1, p. 22.
16. Ovchinnikov Y.G. Domashniy arest kak mera presecheniya v ugolovnom protsesse [House arrest as a measure of restraint in criminal proceedings]. Abstract of PhD thesis. Omsk, 2006, p. 6.

17. Saltikov Y.V. Domashniy arest v rossiyskom ugovnom protsesse [House arrest in the Russian criminal process]. Abstract of PhD thesis. Yekaterinburg, 2007, p. 13.
18. To'laganova G.Z. Jinoyat protsessida protsessual majburlov va uning o'ziga xos xususiyatlari [Procedural coercion in criminal proceedings and its characteristics]. Doctor's degree dissertation. Tashkent, 2009, p. 177.
19. O'zbek tilining izohli lug'ati [An explanatory dictionary of the Uzbek language]. Tashkent, National Encyclopedia of Uzbekistan State scientific publ. house, 2006, p. 271.
20. Rustamboyev M.H. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi [Course of criminal law of the Republic of Uzbekistan]. Tashkent, Ilm Ziyo Publ., 2011, vol. 2, p. 51.
21. Jinoyat protsessi (Umumiy qism) [Criminal procedure (General part)]. Ed. F. Inogomzhonova. Tashkent, TSIL Publ., 2008, p. 463.
22. Criminal Code of the Russian Federation [Criminal Code of the Russian Federation]. Approved by the Federal Law of the Russian Federation of 1996, June 13, No. 63-FZ (as of July 24, 2009). Consultant Plus, ATP.
23. Rustamboyev M.H. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi [Course of criminal law of the Republic of Uzbekistan]. Tashkent, Ilm Ziyo Publ., 2011, vol. 3, p. 211.

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

2023-YIL 2-SON

VOLUME 3 / ISSUE 2 / 2023

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence.3.1.

BOSH MUHARRIR:

Xodjayev Baxshillo Kamolovich

Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor, y. f. d., dotsent

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Ikrom Ergashev

Ilmiy boshqarma boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Mas'ul muharrir: N. Ramazonov

Muharrirlar: Sh. Jahonov, Y. Mahmudov, Y. Yarmolik,
F. Muhammadiyeva, Sh. Yusupova

Musahhih: M. Patillayeva

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36, 233-41-09.

Faks: (0371) 233-37-48.

Veb-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1387.

Jurnal 29.04.2023-yilda tipografiyaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4. Shartli 21,4 b.t. Adadi: 100.

Buyurtma raqami: 19.

TDYU tipografiyasida chop etildi.